

ONA TILI TA'LIMI JARAYONIDA NUTQIY KOMPETENSIYALAR USTIDA ISHLASH

*Ernazarova Manzura Saparboyevna – Navoiy pedagogika instituti
professori, f.f.d. (DSc)*

РАБОТА НАД РЕЧЕВЫМИ КОМПЕТЕНЦИЯМИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

*Эрназарова Манзура Сапарбоевна-профессор Навоийского
педагогического института, Ф.ф.д. (DSc)*

WORK ON SPEECH COMPETENCIES IN THE PROCESS OF NATIVE LANGUAGE EDUCATION

*Ernazarova Manzura Saparboevna-professor of the Navoi Pedagogical
Institute, f.f.d. (DSc),*

Annotatsiya. Ona tili ta'limi jarayonida nutqiy kompetentsiyalarni rivojlantirish zarurati asoslangan. Til ta'limi uchun o'quvchilarda nutqiy (tinglab tushunish, o'qib tushunish, so'zlash, yozish) kompetentsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish asosiy maqsad va vazifa ekanligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetentsiya, tinglab tushunish, o'qib tushunish, so'zlash, yozish, lingvistik kompetentsiya, metodologiya, kreativlik.

Аннотация. В основе лежит необходимость развития речевых компетенций в процессе обучения родному языку. Проанализировано, что для языкового образования основной целью и задачей является формирование и развитие у учащихся речевых (понимание на слух, понимание прочитанного, говорение, письмо) компетенций.

Ключевые слова: речевая компетентность, понимание на слух, понимание на слух, говорение, письмо, лингвистическая компетентность, методология, креативность.

Annotation. The need to develop speech competencies in the process of native language education is based. For language education, it has been analyzed that the formation and development of speech (listening, understanding, reading, speaking, writing) competencies in students is the main goal and task.

Keywords: speech competence, listening comprehension, reading comprehension, eloquence, writing, linguistic competence, methodology, creativity.

Kirish. Jahon globallashuv sharoitida davlat va jamiyat taraqqiyotining rivojlanishida eng muhim omil deb qaralayotgan ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, Yaponiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, AQSh, Rossiya Federatsiyasi, Kanada, Koreya, Shveysariya, Vengriya, Turkiya va Xitoy kabi mamlakatlarning

ta'lim muassasalarida nutqiy kompetentsiyalarni rivojlantirish yetakchi o'rinda turadi.

Ta'lim tizimining dunyo amaliyotida o'qitish metodikasini individuallashtirish va kompetensiyaviy yondashuvlar integratsiyasi asosida o'qitish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ta'lim sifatini oshirishning yetakchi omili sifatida qaraladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

Bu o'rinda nutqiy kompetentsiyalarni rivojlantirish metodologiyasiga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Mavjud manbalarda

ernazarova@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-1819-8393>

metodologiya tushunchasiga hodisaning turli qirralarini e'tiborga olgan holda turlicha yondashuvlar, nuqtai nazarlar bilan munosabatda bo'lingani kabi, unga berilgan ta'riflar ham turlicha, bu ta'riflar bir-biriga ziddek tuyuladi. Falsafiy nuqtai nazardan bir narsaga berilgan xilma-xil ta'rif, baho, aslida, bir-biriga zid emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tavsiflar sifatida baholanishi lozim, ularning har birini to'g'ri qabul qilish uchun qaysi asosdan kelib chiqilayotganligini anglamoq va qabul qilmoq kerak bo'ladi. Masalan, metodologiya tushunchasiga «ilmiy tadqiq metodlari haqida ta'limot, ma'lum bir fanda qo'llaniladigan metodlar majmuasi» [Filosof. slov. 1968: 215], «bilish jarayoniga dunyoqarash tamoyillarini qo'llash» [Stepanov, 1975: 3], «biror fanga tatbiq etiladigan tadqiqot usullarining majmui; ilmiy bilish va dunyoni o'zgartirish metodi» [Falsafa. Qomusiy lug'at, 2004: 258], «ilmiy metod hamda xususiy fanlar metodlari, ya'ni bilish faoliyati yo'llari haqidagi ta'limot sifatida har qanday fan nazariyasi va amaliyotida katta ahamiyatga ega» [Shermuhammedova, 2005: 211], «inson bilish faoliyatining vositalari, maqsadi va nazariy asosini aniqlab beruvchi» [Bushuy, 2007: 8], «u yoki bu falsafiy sistemaga xos bilish metodi tamoyillariga muvofiqlik, u yoki bu fan tarmog'iga xos tadqiqot metodlari haqidagi ta'limot» [Nurmonov, 2012: 45] degan ta'riflar berilgan. Qolaversa, uning muayyan ilmiy tadqiqot sohasida ishlatiladigan xilma-xil metod, tahlil usullari majmui yoki ular haqidagi ta'limotni emas, balki o'rganish obyektini qay tarzda tushunish hamda unga qanday nuqtai nazar asosida munosabatda bo'lishni, shu bilan birga, qanday natija yoki samarani mo'ljallashini, umuman olganda, o'qituvchining qaysi dunyoqarash asosida ish tutishini bildirishi haqidagi fikrlar ham mavjud.

Metodologiya quyidagi uch omilning yaxlitlikda mavjud bo'lishini taqozo qiladi: 1) tadqiq obyektini bilishning qaysi bosqichida (empirik yoki nazariy) tekshirayotganligi; 2) o'rganish ob'ektiga qanday usul bilan yondashishni; 3) tadqiq obyektiga qaysi nuqtayi nazardan yondashuv, ya'ni qaysi omillarga tayanib ish ko'rilishi nazarda tutiladi [Ernazarova, 2016, 8].

Davr taqozo qilayotgan yangi tarixiy zaruratni idrok etish, undan kelib chiqqan holda o'rganish obektiga munosabatda bo'lish, fanning dolzarb vazifalariga mos zamonaviy metodologiya, metodlar va metodikani tanlash yoki ishlab chiqish

bugungi kunning dolzarb vazifasidir. O'zbek tilini o'qitish metodikasida lisoniy ziddiyatlarni tadqiq qilishdan, birliklarning lisoniy sathda mavjud bo'lgan mavhum va «jonsiz» qarama-qarshi qutblarini zid qo'yishdan ko'ra ularning nutq jarayonida bog'lanuvchi, mavhum lisoniy ziddiyatlar nafaqat so'nuvchi, balki bir-biri bilan birlashib, hamkorlik qilib, yaxlitlik kasb etadigan jihatlariga e'tibor qaratish kuchaymoqda. Bu ijtimoiy hayotda hodisalarni dialektik miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tish qonuniga tayangan holda jonli sistemalar va ularning funktsionallashuvini o'rganuvchi sinergetik metodologiya asosida ish ko'rish zarurati kuchayganligi bilan belgilanadi.

Nutq insoniy ong asosida nutqiy qobiliyatning ishga solinishi, uning natijasi ta'sir qamrovining kengayib ketishi bilan belgilanadi. Nutq lisonning jonli voqelanishi va real namoyon bo'lishidir. Unga lisoniy qonuniyatlar, lisoniy birlik va strukturaga xos barqaror belgilarning foydalanuvchi ongli faoliyati asosida, nutq yo'nalishi va oqimi sifat hamda miqdoriga bevosita yoki bilvosita ta'sir qiluvchi nolisoniy omillar bilan qorishgan holda moddiylashuvi sifatida qaraladi.

Uzluksiz ta'lim tizimida ona tilini o'qitishni rivojlantirish kontsetsiyasining bosh yo'nalishi, maqsad, vazifalari, mazmuni, tamoyillaridan kelib chiqqan holda tilshunoslik hamda metodika fanlarining so'nggi yutuqlari, ulardan ta'lim oluvchilarning hayotiy ehtiyojlariga moslarini tanlagan holda ta'lim muassasalarida ona tili ta'limini amaliy jihatdan samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ona tili ta'limining mazmuniy tuzilishini, shaklini va eng asosiysi, metodologiyasini yangilash zarurati, bugungi kunda til ta'limi uchun o'quvchilarda nutqiy (tinglab tushunish, o'qib tushunish, so'zlash, yozish) kompetentsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish asosiy maqsad va vazifa sifatida belgilangan. Nutqiy kompetentsiyalarni shakllantirishga asoslangan yangi metodologiya ishlab chiqilgan.

Ona tili ta'limida lingvistik kompetensiyalarga oid bilimlarning amaliy-nutqiy kompetensiyalar ustida ishlash asosida amalga oshirilishi yetakchi tamoyil sifatida belgilanganligi natijasida ta'lim oluvchilarning mustaqil, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvorlik kasb etishi, o'quv materiallarini amaliy o'zlashtirishda yordam beradigan metodik ta'minotning yaratilishi ahamiyatlidir.

O'quvchilarining ona tilidan egallagan bilim darajasi ko'pdan beri hammamizni tashvishga solayotgani hech kimga sir emas. Ayniqsa, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasi va ijodiy fikrlash darajasi eng asosiy muammolardan biridir. Biz ko'p hollarda o'quvchini daryo o'rtasida turib suv izlayotgan shaxsga o'xshatamiz. Daryo to'la suv – bola chanqoq. Lug'atlarimiz so'zga to'la, o'quvchining bisotida so'z kam.

Ta'lim mazmuni dastur va darsliklar hamda o'quv-metodik qo'llanmalarda o'z ifodasini topadi. Ona tili fanini o'qitishning samaradorligi juda ko'p omillar bilan chambarchas bog'langan. Bular ichida ona tili ta'limi mazmuni muhim va yetakchi sanaladi. Chunki samaradorlik avvalo o'quvchilarga “Nimani o'qitish kerak?” masalasi bilan chambarchas bog'liq. Ona tili ta'limidan o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan zaruriy bilimlar hamda shu bilimlarga muvofiq keladigan malaka va ko'nikmalar tizimi to'g'ri belgilansa, mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati, ya'ni kompetensiyasini shakllantira olsak, “Qanday o'qitish kerak?”, “Nega xuddi shunday o'qitish kerak?” degan savolga javob topish mumkin. Samaradorlik ana shu ikki omil bilan bevosita aloqador bo'lib, bir jarayonning ikki qirrasidir. Bular shu darajada bir-biri bilan bog'langanki, biri ikkinchisiz hech qanday samara bermaydi.

Umumiy o'rta ta'limning “Ona tili” dasturi asosida yaratilgan darsliklarda amaliy ko'nikmalarni, nutqiy kompetensiyalarni, ijodiy, kreativ fikrlashni rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Nazariy ya'ni lingvistik-grammatik mavzular amaliy-nutqiy mavzular, matnlar ichiga singdirilgan. Bunda ona tili butun borliqni: tabiatni, jamiyatni, fanlarni, o'zlikni anglash va o'rganish vositasiga aylantirilgan. O'quvchi tilning qonun-qoidasini emas, balki har qanday vaziyatda, turli ijtimoiy munosabatlarda uni qo'llashni o'rganadi. Olgan bilimlari evaziga til birliklaridan foydalanish, ifodali va ravon o'qiy olish malakasi shakllanadi, bir so'z bilan aytganda, nutq so'zlashga, teran fikrlashga o'rganadi. Berilgan mavzularning hayotiyliigi kundalik faoliyat uchun zaruriy ko'nikmalarni, nutqiy kompetensiyalarni, ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkonini berishga qaratilganligi, topshiriqlarning o'quvchi hayotida uchraydigan vaziyatlarda keng qo'llashi nazarda tutilgan holda o'quvchining mantiqiy fikrlashi va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga

yo'naltirilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, PIRLS) talablariga mos keladigan matnlar bilan ishlashga mo'ljallangan amaliy topshiriqlarga e'tibor qaratilganligini alohida ta'kidlash lozim.

Xulosa

Nutqiy kompetensiyalar ustida ishlash o'quvchilarning o'qish, anglash, tafakkur qilish, bunyod etish, yangi g'oyalar, kreativlik, tashabbuskorlik kompetentligini, zamonaviy ko'nikma va malakalarini rivojlanishiga hamda xalqaro mehnat bozorida tengdoshlari bilan barobar raqobat qilishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta'limda tilshunoslikning ilmiy masalalariga doir qoidalar keskin qisqartirilib, uncha chuqurlashtirilmagan lingvistik ma'lumotlar tafakkur va nutq o'stirish amaliyoti “soyasi”da bo'lishi va unga xizmat qilishi, o'quvchining miyasi zinhor samarasiz lingvistik qoida va idroki til qurilishiga doir mashqlar bilan band qilib qo'yilmasligi maqsadga muvofiq [Mengliev, 211: 23]. O'quvchiga amaliyot uchun kerak bo'lgan ayrim qoidalarnigina berish, fikrni ifodalash usullarini, nutq sharoitiga mos ravishda qo'llash yo'llarini, bunga asoslangan topshiriqlarni berib, nutqiy malakalarni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish ona tili ta'limining asosiy maqsadidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bushuy T., Safarov .Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. T.: Fan, 2007. – B.8.
2. Ernazarova M. Grammatik ma'no lisoniy va pragmatik omillar yaxlitilgida. Toshkent, 2016, 158.
3. Falsafa. Qomusiy lug'at. – Toshkent: Sharq, 2004. – B.258.
4. Философический словарь. – М.: PL, 1968. – С.215.
5. Mengliev B. Ijtimoiy buyurtma va til tadqiqi hamda ta'limi. Toshkent, 2011, 23-bet.
6. Milliy o'quv dasturi. Toshkent, 2021.
7. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. I jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B.45.
8. Stepanov Yu.S. Методы и принципы современной лингвистики. – М., 1975. – S.3.
9. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. Bobomurodova A., Alavutdinova N. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 2012, 380.
10. G'ulomov A., Sayfullayeva R., Ernazarova M. Bobomurodova A., Alavutdinova N. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. Toshkent: Muharrir, 2023, 371.
11. Shermuhammedova N. Falsafa va fan metodologiyasi. – Toshkent: O'zMU, 2005. – B.211.